

MÂTURÎDÎ'NİN TEFSİR ANLAYIŞI

Talip Özdeş, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 319.

Yakup BIYIKOĞLU*

Kritik etmeye çalıştığımız doktora çalışmasının ürünü olan bu telif matbu eser, 311 sayfa olup önsöz, giriş, birinci ve ikinci bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Kitabın sonunda 14 sayfalık genişçe bir kaynakça ve konulara göre ayrılmış indeks bulunur. Bu da eserin muhteva olarak ne kadar zengin olduğunu göstermektedir. Bu kitabı değerlendirmeme tetkik etmedeki amaç; Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin (v. 333/944) *Te'vilatu'l-Kur'ân* isimli eserin, yazıldığı dönem itibarıyla mevcut tefsirler arasında orijinal ve selefî tefsir anlayışından farklı olarak re'yin öne çıkmasıyla ilk dirâyet tefsir örneği olarak ortaya konmasıdır. Yine bu kitap, şahıs ve eseri hakkında yapılan çalışmalar arasında gerek metot gerekse konuların sistematik olarak bilimsel dolulukla ele alınması açısından önemi haiz olduğunu burada belirtmek isteriz.

Yazar kitabının önsöz kısmında Mâturîdî'nin “Te'vilâtu'l-Kur'ân” adlı eseri üzerinde çalışma nedenini; Mâturîdî'nin, ehli-sünnetin metot olarak benimsediği bir âlim olması ve onun Kur'ân ilimlerini ve kelâmî meseleleri açıklamada farklı görüşlere sahip olması olarak açıklar. Yine müellif özellikle İslâm dünyasının tefsir tarihi ve kelam açısından bu esere başvurması gerektiğini belirtir.

Müellif giriş bölümünde; müfessir ve kelamcı olarak ele aldığı Mâturîdî'yi anlamak için yaşadığı coğrafyanın tarihiyle bilinmesi gerektiği savunur. Sözlerine şöyle devam eder: “İnsanın gelişme döneminde meydana gelen olaylar, toplumsal değişimler ve fikri akımlar onu derinden etkiler ve şuurunda derin izler bırakır. Bu şuur altında oluşan yargılar ve bilgiler, kazanılan duygular, daha sonra o

---

* Yrd. Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı.
ybiyikoglu@nku.edu.tr

kişinin yönelimlerinde, dünya ve problemlere bakış açısında kendisini hissettirir”. (s. 21) Yazar giriş bölümünü ise iki ana başlıkta ele alır:

A-Mâturîdî'nin Hayatı ve Çevresi

Yazar, eserin yazıldığı dönemdeki kelâmî ve ilmî çalkantıları kısaca belirtip kelâmî ekollerin özelliklerinden kısaca bahseder. (s. 22-27) Hadis, fıkıh ve tefsir ilimlerindeki gelişmeler, her bir ilim dalı için yeni bir metodun gerekliliğini gündeme getirmiştir. Mâturîdî'nin tefsiri de tefsirde tedvinciliğin başladığı dönemde ortaya çıkmıştır. (s. 28) Zira tedvencilik dönemi ise, ilk olarak rivayet türü tefsirlerin ortaya çıktığı zaman dilimidir. İlk dirayet türü tefsiri ve farklı coğrafyada te'lif edilen Mâturîdî'nin “*Te'vilatı*” da bu döneme tekabül etmektedir.

Müellif; Mâturîdî'nin, İslâm'da rasyonalist bir yol izleyen Mu'tezilenin ve nakli ön planda tutan Eş'âriiliğin ortaya koyduğu kelâmî meselelerde orta yolu bulduğunu özetle belirtmektedir. Yazar, dönem dönem, hangi kelâmî görüşün revaçta olduğunu ve birbirleriyle olan etkileşimlerini, yine batılı düşünürlerin görüşlerini de ekleyerek uzunca anlatır. (s. 31-34)

İmam Mâturîdî'nin dünyaya gelip yaşadığı yer Semerkant olup, bu yerin Seyhun ve Ceyhun nehri havzasında olan Maverahünnehir bölgesinde yer aldığı belirtilir. Yazar, bu yerin tarihi hakkında kısaca bilgi verdikten sonra, iklimin de şahıslar üzerinde etkiler yaptığını İbn-i Haldun'un “Tarih” adlı eserinden alıntı yapar. Şöyle ki bu hususta: “Orta kuşak iklimlerin imara daha uygun olduğunu, bilim ve sanatların, binalar, elbiseler ve yiyeceklerin, meyve ve hayvanların daha çok orta kuşak iklimlerinde oluştuğunu, buralarda oturanların fizik, renk, ahlak ve din olarak en orta yollu kimseler olduğunu” nakleder. (s. 37)

Yazar, buradan da yola çıkarak, bu bölgenin, Abbasilerin de gücünü kaybetmesiyle, özgür bir ortam haline geldiğini ve bu nedenle

de felsefi ve nazârî düşüncenin burada geliştiğini söyler. O, Mâturîdî'nin “Kitabu't-Tevhîd” ve “Tabsîratü'l-Edille” adlı eserlerinde derç edilen fikrî sahada görülen özgür münakaşa ortamının, yukarıdaki tezi destekler mahiyette bir belge olduğunu iktibas eder. (s. 39)

Müellif, Mâturîdî'nin hayatını verirken, onun ilim olarak Müslümanlar arasında yerinin büyük olmasına rağmen, çağdaşı İmam Eş'ârî (v. 324/935) kadar tanımadığını, hatta Suyûti'nin (v. 905/1505) “Tabâkâtü'l- Müfessirîn” ve Zehebî'nin (v. 1397/1977) “et-Tefsir ve'l-Müfessirîn” adlı kitaplarda hayat hikâyesinin geçmemesinin acayip oluşuna dikkat çeker. (s. 41)

Yazar, Mâturîdî'nin hocalarını, talebelerini ve sohbet halkasında bulunan kimseleri belirttikten sonra, onun daha sonraları etkilemiş olduğu âlimlerin adlarını da tek tek zikretmektedir. Son olarak da, ilmî temayüz hususlarını ve yazmış olduğu eserleri ilgili oldukları alanlara göre tasnif ederek belirtir. (s. 42-52)

B-Te'vilâtü'l-Kur'ân

Müellif, adında da anlaşılacağı üzere bu eserin, ne derece önemli olduğunu ve dirayet alanında özgün bir tefsir olduğunu belirterek, nüshalarının hangi kütüphanelerde olduğunu takdim etmektedir. O, *Te'vilât*'ın daha sonra metot ve üslup itibarıyla çığır açarak, kendisinden sonraki “Keşşaf” ve “Mefâtiühü'l-Gayb” gibi tefsirlere örnek teşkil ettiğini söyler. Son olarak da, Mâturîdî'nin bu eserine hangi tür eserlerin kaynaklık ettiğini, ilim dallarına göre tasnif ederek verir. (s. 57-68)

Talip Özdeş, kitabının birinci bölümünde, İmam Mâturîdî'nin Kur'ân'ın tefsirinde zihin olarak iki hareket noktasına sahip olunması hususunu şöyle belirtir:

1-Tamamen nasslara bağlı kalarak, ayetlerin manalarının lügat ve rivâyetler bağlamında ele alınarak kavranması.

2-Ayetin yorumu ile ilgili kendi döneminde yaygın kanaat ve düşüncelere, kelâmî okulların görüşlerine, îtikadî ve fikhî değerlendirmelere girerek onların delil ve iddialarını analiz edip kritik yapması. (s. 77)

Yazar, Mâturîdî'nin her zaman dirayet yoluna gitmediğini, bazen de (Allah en iyisini bilir) diyerek görüş belirtmediğine vurgu yapar. (s. 77) Özdeş, genel hatlarıyla onun tefsirini şöyle tavsif eder: "Te'vilat ile, daha iki asır sonra yazılan Keşşaf'ı karşılaştırdığımızda hemen ilk bakışta benzerlik buluruz. Ancak iki yüz yıl zarfında farklılaşan problemler ve keskin çizgilerle ayrılan mezhebî anlayışlar daha belirginleşmiş ve edebî değerlendirmeler, tefsire ayrı bir hava katmıştır". (s. 84)

Müellife göre Mâturîdî, tefsir ve te'vile ayrı anlamlar yükleyerek ve ikisinin arasını ayırıştırmak suretiyle kendine özgü bir sistem geliştirmiştir. Mâturîdî, tefsirin sahabeye ait; te'vilin ise fakihlere ait olduğunu söyler. Çünkü Mâturîdî'ye göre, sahabenin olaylara ve ayetlerin gelişine şahit olduklarını, bu nedenle onların murat edilen hakiki manaya vâkîf olduklarını, sonrakilerin beyanı anlamında te'vilin ise; sözün muhtemel olan manalardan birine yöneltilmesi anlamına gelir. (s. 90)

Yazar, Maturîdî'nin rasyonelliğini de birinci bölümde ele alır. Onun her vesile ile akıl yürütme ve tefekkürün önemini konusunda vurgu yaptığını söyler. Mâturîdî, özellikle kevnî, ayetleri tefsir ederken tevhidi vurgulayan rasyonel yorumlar getirmiştir. Ona göre, tedebbür ve tefekkür ederken aklını kullanan herkes, bütün yaratılanın Allah (c.c.)'in vahdaniyetine işaret eden birer ayet olduğunu anlayacak, Allah'a şükredecek ve Hz. Peygamber (s.a.v)'in sesine kulak verecektir. (s. 99) Yine Mâturîdî'nin 'iyan' ilmi olarak ifade ettiği duyuların bilgisi olan istidlâl yolu ile ulaşılan bilgilerin birbirinden farklı olduğu konusundaki açıklamaları, Yunan felsefecisi Platon'nun (M.Ö. 347) düşünceleriyle bir benzeşmektedir. (s. 101)

Müellif, Mâturîdî'nin tahkiki imana ancak istidlâl yoluyla ulaşılabileceğini iddia ettiğine dair görüşünü nakleder. Mâturîdî'ye göre istidlâl ise; görülen duyu organları ile hissedilen şeyler üzerinde tefekkür etmek olduğunu söyler. O, bilgi edinme yollarını üç kısımda ele alır: a) Müşahede ve İyan b) İstidlâl c) Nakil (s. 100-106) Bu konu da daha geniş bilgi edinmek için “Mâturîdî’de Bilgi Problemi” adlı kitaba bakılabilir. (Bkz. Hanefi Özcan, *Mâturîdî’ de Bilgi Problemi*, MÜİFAV Yayınları, İstanbul 1998)

Mâturîdî, Hz. Peygamber’in Kur’ân ve vahye dayalı olarak verdiği bilgilerin dışında akılla yorum ve tefsir yapmayı uygun görmemekte, hatta Allah’tan bir şahit olmaksızın yapılan kesin açıklamayı, Allah’a yalan isnat etmek olarak değerlendirmektedir. (s. 108) Yazar, bu minvalde vahiy ölçütlü te’vil çerçevesinde Mâturîdî'nin rasyonel anlayışından bazı tefsir örnekleri verir. (Bkz. s. 110-130)

Mâturîdî'nin *Te’vilat*'taki filolojik yaklaşımına gelince, Kur’ân'daki kelimelere semantik açıdan yaklaşır, dil kurallarından hareketle ayetlere kelime kelime anlamlar verir. Müellif, Mâturîdî'nin kelimelerin sözlük ve Kur’ân bağlamında yüklenen anlamlarını belirttiğini söyler. Mesala tefsirinde geçen “hak” kelimesinin kullanım nüanslarını örneklerle açıklama cihetine gider. (s. 138-145) Yine Mâturîdî, ayetlerle ilgili bazı meseleleri belâgat yönüyle değerlendirir. Müellif de onun tefsirinden bu konuyla ilgili bazı örnekler sıralar. (s. 156-164)

Mâturîdî, ayetlerin tefsirine filolojik olarak yaklaşırken, Kur’anî kavramlara dışarıdan da anlamlar yükler. Mesela, Fıkıhçı, Sûfi ve Şîi kimsenin Kur’an’daki velâyet kavramına dışarıdan anlamlar yüklemesini bu konuda örnek olarak verir. Müellif de bu durumun sosyal konjonktürle alakalı olduğunu belirtir. Yine yazar, “kader” sözcüğüne, kelâmî düşünce oluşum sürecinde Kur’anî anlamların dışında yeni anlamlar hamledildiğini söyler. (s. 146-147)

Müellif, Mâturîdî'nin Kur'ân'daki müşkil ayetleri makul bir şekilde açıkladığını söyler. Müfesir, tefsirinde bu müşkilâtın farklı işlerin anlatımından kaynaklandığını izah eder ve “Biz Musa ile kırk gece vaatleştik” (Bakara, 2/51) ayetiyle “Musa ile otuz gece vaatleştik ve ona on gün daha ilave ettik” (A'raf, 7/42) ayeti arasındaki müşkül durumu bu konuda örnek verir. (s. 154)

Mâturîdî'nin rivayetleri yorumlamasına gelince; o, âhad haberlerin kesinlik arz etmediğini söyler. Bu konu da şöyle der: “Bir haber âhad iken, sonradan şöhret kazanarak tevâtür derecesine gelmesi, ondan yalan ve hata ihtimalini ortadan kaldırmaz”. (s. 167) Yazar buradan hareketle Mâturîdî'nin, âhad haberlere karşı ihtiyatlı davrandığını söyler. Mâturîdî, rivayet konusunda sahabe ve tabiûndan gelen görüşlere başvurur. Özellikle ilk dört halifenin üzerinde icmâ ettikleri meseleleri aynen kabul eder. Şayet sahâbe, bir görüş üzerinde ittifak etmemişse, bunlardan kendi görüşüne uygun olanı tercih eder. (s. 169) Onun bu hususta dikkate şayan bir yönü ise, sahâbeyi mutlak manada onları “*adûl*” kabul ederek onlardan gelen her haberi hemen nakletme yoluna gitmemesidir. (s. 170)

Mâturîdî, rivâyetleri verirken konu bütünlüğüne dikkat eder. Şayet rivâyetler çoksa bunları mukayeseli olarak değerlendirme yoluna gider (s. 174), gerektiğinde de metin tenkidi yapar. Müellifin, Mâturîdî'nin rivâyetlere bakışında dikkat çektiği hususlardan birisi de onun İsrâiliyyât ile ilgili haberleri tamamen ret etmesidir. (s. 181)

Mâturîdî, kırâatlerle ilgili değerlendirmelerde detaya girmez ve onlar hakkında sıhhat değerlendirmesi yapmaz. (s. 183-184) Yine o, kırâatler âhad yolla gelse bile onların terk edilemeyeceğini söyler. O, fikhî meselelerin hallinde kırâatlerin önemini, yemin kefareti ile ilgili kırâat rivayetini vererek açıklar. (s. 185)

Mâturîdî, genelde esbâb-ı nüzûl/nüzûl sebeplerinin bilinmesinin gerekliliğini söyler. Ancak bunların kabul edilmesinde bazı kriterlerin esas alınması kaydını düşer. Müellif bu durum

hakkında müfessire dayanarak şu açıklamayı yapar: “Nüzûl sebebi olarak rivâyet edilen haber, başta Kur’ân’a, sahih sünnete, akla, tarihî ve sosyal gerçeklere aykırı ise kabul görmez”. (s. 191) Yine Mâturîdî, sebab-i nüzûl rivâyetleri arasında tercih sebebini belirtip, bunlar hakkında yorumda bulunur. (s. 193-199)

Müellif Talip Özdeş, kitabının ikinci bölümüne dair Mâturîdî'nin tefsirindeki bazı tefsir problemlerine yaklaşımını değerlendirmektedir. Müellifin problemler hakkındaki açıklamalarını üç başlık altında şöyle sıralayabiliriz:

A-Nesh

Mâturîdî, gelenekte olan “*nesh meselesini*” kabul eder ve bunun Yahudilerin iddia ettikleri “*bedâ*” düşüncesiyle uygun düşmeyeceğini söyler. Zira böyle bir düşünce Allah’a isnat edilemez. Ona göre nesh, ancak hükümlerde olur ve bu ise bedâ anlamına gelmez. Yazar, Mâturîdî'ye dayanarak neshi üçe ayırır:

1-Ayetin tilâveti nesh edilmeksizin sadece hükmünün nesh edilmesi.

2-Âyetin hem tilâvetinin, hem de hükmünün beraberce nesh edilmesi.

3-Âyetin tilâvetinin nesh edilerek hükmünün bâki kalması.

Mâturîdî, Kur’ân’da neshin varlığını kabul ettiği gibi, Kur’ân’ın sünneti, sünnetin Kur’ân’ı, sünnetin sünneti nesh edebileceğini kabul eder. Sünnetin kitapla nesh edilmeyip ancak Hz. Peygamber’in uygulaması ile nesh edilebileceği görüşünü benimseyen İmam Şafî’yi (v. 204/819) eleştirir. Âhad olsa bile amel bakımından tevatür derecesine ulaşan hadislerin Kur’ân ayetini nesh edebileceği görüşünü benimser. Hatta daha da ileri giderek *ictihâd* yoluyla da neshin caiz olduğuna dair kanaat taşıdığını söyler. (s. 209)

Ana hatlarıyla Mâturîdî'nin nesh problemine yaklaşımı şöyledir;

1-Bazı âyetler üzerindeki nesh iddialarına sadece işaret edip değerlendirme yapmaması.

2-Bazı âyetler üzerindeki nesh iddialarına katılmaması.

3-Bazı âyetler üzerindeki nesh iddialarına katılması. Burada kendine göre belirlediği şu hususları dikkate alıp neshi açıklar: a) Tedricilik b) Tahsîs c) Teybîn d) Nassla sabit olan bir hükmün askıya alınması e) Hz. Peygambere dayandırılan bir uygulamanın ayet veya sünnetle değiştirilmesi ve kaldırılması. (s. 213-240)

B-Muhkem ve Müteşâbih

Mâturîdî'nin mecazî ve temsîlî olarak yaklaşımı, kendisini bir anlamda Selefe yakınlaştırır. Ancak Mâturîdî yorumu, Kur'ân bütünlüğü içerisinde aklî ve naklî delillerle, lügavî açıklamalarla zenginleştirmiştir. Yazar, buradan yola çıkarak Mutezile'nin benimsediği, “*Rü'yetu'llah*” ve “*Halku'l- Kur'ân*” gibi bazı konular istisna edilirse, Mâturîdî'nin, Mu'tezile'nin getirdiği yorumlara benzer açılımlara gittiğini söyler. Zira Mâturîdî, müteşâbihlerin mecazî ve yoruma açık olduğunu savunur. (s. 252-254) Haberî sıfatların te'vili hakkında örnekler vererek açıklama yapar (s. 254-264) ve netice olarak sıfatlar hakkında şöyle der: “...Aklımız Allah'ın zât ve sıfatlarının hakikatine ulaşmak için yeterli olmadığı gibi, kullandığımız kelime ve kavramlar, cümleler de onları tam anlamı ile ifade edip açıklamaya yeterli değildir. Kelimelerimizin gücü Allah'la ilgili durumların keyfiyetini açıklamaya yetmez”. (s. 265)

C-Kur'ân'ın İ'câzı

Özdeş, ilim adalarının bu konuyu tefsirlerde ve değişik çalışmalarda işledikleri gibi ayrıca konuyla ilgili müstakil eserleri de telif ettiklerini belirtir. Ancak bu konuda yapılan parçacı yaklaşımların

Kur'ân'ın i'câzına olan olumsuz etkilerini şöyle anlatır: “Birçok konuda olduğu gibi bu konuda da izlenen parçacı yaklaşımlar, Kur'ân'ın güzelliklerini ve farkına bile varılmayan i'câz yönlerini gölgelemiştir. Kur'ân hem lafız olarak ve hem de manâ olarak bir bütün olmasına, i'câzının da bir bütün olarak lafızlarında, mânâlarında ve lafız-mânâ ilişkisinde aranması gerekirken “*Sarfe Nazariyesi*”nde olduğu gibi onun i'câzını lafızlardan tecrit ederek sadece Kur'ân'ın verdiği haberlere ve anlama ait kılanlar olduğu gibi, i'câzı sadece onun lafızlarında nazmında üslup ve ahenginde arayanlar da olmuştur.” (s. 279-280)

Maddeler halinde Mâturîdî Te'vilât adlı tefsirinde Kur'ân'ın i'câz yönleriyle ilgili olarak şu noktalara işaret etmektedir:

1-Allah'ın kelâmında ihtilafın olmaması sadece Kur'ân'ın bizzat içerisinde gerçekleşmekle kalmayıp bu husus Tevrat, İncil'in aslı ve Kur'ân arasındaki uyum içinde söz konusudur.

2-Kur'ân, Ehl-i Kitâb'ın diğer insanlardan gizlemiş oldukları birtakım sırları ifşâ etmiştir.

3-Kur'ân, Ehl-i Kitâb'ın (dolayısıyla mü'min, münafık ve kafirlerin) rûh hallerini bildirmiş ve bu halin kıyamete kadar devam edeceğini haber vermiştir.

4-Kur'ân gelecekle ilgili birtakım haberlerle mü'minleri müjdelemiştir.

5-Hz. Peygamber'in kendisi ümmî olmasına rağmen geçmiş topluluklar ve peygamberler hakkında bilgi vermiştir. Yine gaybî meseleler, farzlar ve hükümleri konusunda beyanda bulunmuştur.

6-Kur'ân, müşrik ve münafıkların kendi aralarında sır olarak konuştukları şeyleri de açığa çıkarmıştır.

Müellif Talip Özdeş kitabının sonuç kısmında ise Mâturîdî'nin tefsirindeki malumatı özetler. (s. 287-296) Büyük müfessirin, İslâm âlemini derinden etkileyen istikrarsızlıkları akıl ve vahiy olarak analiz ederek orta yol düşüncesini ortaya koyduğunu, fikri çalkantıları durdurmaya çalıştığını ve nihai olarak da ortaya koymuş olduğu kelâmî esasların ise Ehl-i sünnet doktrininin oluşmasına zemin teşkil ettiğini belirtir.

Kitap hakkında sonuç olarak şunlar söylenebilir: Tefsir tarihi niteliğinde olan bu çalışmanın gerek, Kur'ân ilimleri gerekse kelâm ilimi açısından büyük faydaları ihtiva ettiğini burada belirtmek isteriz. Eseri baştan sona tetkik edildiğinde şekil olarak gayet kifayet ölçüsünde başlıklar oluşturularak açıklamalara gidildiğini, konuların teferruat içinde boğulmadan örneklerle muhatabın zihnine sunulduğu aşikârdır. Ancak bazı yerlerde tekrarlama cihetine gidilerek ve buralarda, "*daha önce belirttiğimiz gibi*" şeklinde önceye atıflar yapıldığı görülebilmektedir. (bkz. s. 110, 147, 167, vd.) Özetle, bu çalışmada, konuların ayrıntılı ve sistematik bir şekilde ele alınması, "Te'vilat" ın ihtiva ettiği malumatın ilmî olarak ortaya konulması takdiri şayandır. Zira dirâyet tefsirinin ilk örneği olarak kabul edilen bu değerli tefsir, daha sonraki dönemlerdeki tefsirlere ışık tutması ve birçok temel konularda örnek olmuştur. Özellikle belirtecek olursak, dirayet türü tefsir bakış açısıyla yazılan bu doktora çalışması, ulûmu'l Kur'ân ve kelâm ilmine dair birçok verileri bünyesinde barındırması ve ilim dünyasına önemli ölçüde katkı sağlaması bağlamında büyük önem arz etmektedir.